

Arheologia trecerii de la epoca târzie a fierului
la epoca romană în Dacia

CONTACTE ȘI CONFLICTE ÎN SECOLELE I – II P. CHR.

EDITORI

MARIA-MAGDALENA ȘTEFAN, ALEXANDRU POPA, DAN ȘTEFAN

ARHEOLOGIA TRECERII
DE LA EPOCA TÂRZIE A FIERULUI
LA EPOCA ROMANĂ ÎN DACIA

CONTACTE ȘI CONFLICTE
ÎN SECOLELE I – II P. CHR.

Muzeul Național al Carpaților Răsăriteni

ARHEOLOGIA TRECERII
DE LA EPOCA TÂRZIE A FIERULUI
LA EPOCA ROMANĂ ÎN DACIA

CONTACTE ȘI CONFLICTE
ÎN SECOLELE I – II P. CHR.

Editori:

Maria-Magdalena Ștefan, Alexandru Popa, Dan Ștefan

Redactor: Mirela Ivan Nobel
Tehnoredactare: Dan Mărgărit

Coperta 1 – Scena de reenactment istoric realizată de asociația Terra Dacia Aeterna în 2017, foto pentru MNCR - Maria-Magdalena Ștefan.

Coperta 4: Coperta IV: Situl de la Covasna, Cetatea Zânelor, model LiDAR prelucrat de Dan Ștefan.

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
Arheologia trecerii de la epoca târzie a fierului la epoca
romană în Dacia : contacte și conflicte în secolele I-II p.

Chr. / ed.: Maria-Magdalena Ștefan, Alexandru Popa, Dan Ștefan. - Târgoviște : Cetatea de scaun, 2022

Conține bibliografie

ISBN 978-606-537-603-8

I. Ștefan, Maria-Magdalena (ed.)

II. Popa, Alexandru (ed.)

III. Ștefan, Dan (ed.)

902

Toate drepturile de reproducere, integral sau parțial, prin orice mijloace, inclusiv stocarea neautorizată în sisteme de căutare sunt rezervate. Reproducerea se poate face doar cu acordul scris al editurii sau autorilor, cu excepția unor scurte pasaje care pot constitui obiectul recenziilor și prezentărilor.

Muzeul Național al Carpaților Răsăriteni, Sfântu-Gheorghe, 2022

<https://muzeu.mnrcr.ro/>

ISBN 978-606-537-603-8

ISBN e-book pdf 978-606-537-604-5

© Editura Cetatea de Scaun, Târgoviște – Sfântu-Gheorghe, 2022

Lista autorilor și editorilor

NICOLAI BATOG

Universitatea Adam Mickiewicz din Poznań,
Facultatea de Arheologie
batognicolai@gmail.com

CONSTANTIN AUGUSTUS BĂRBULESCU

Universitatea din Pitești, Facultatea de
Teologie, Litere, Istorie și Arte
constantin.barbulescu@upit.ro

VLAD CĂLINA

Muzeul Național de Istorie a României,
București
calina.nicolae@gmail.com

HORAȚIU COCIȘ

Muzeul Județean de Istorie și Artă Zalău
hcocis12@gmail.com

SORIN COCIȘ

Academia Română, Institutul de Arheologie și
Istoria Artei, Cluj-Napoca
scocis@yahoo.com

ANDREEA DRĂGAN

Academia Română, Institutul de Arheologie și
Istoria Artei Cluj-Napoca
andreea.dragan@yahoo.com

MARIANA EGRI

Academia Română, Institutul de Arheologie și
Istoria Artei Cluj-Napoca
marianaegri@yahoo.com

JOÃO FONTE

Universitatea din Exeter, Departamentul de
Arheologie și Istorie
j.fonte3@exeter.ac.uk

VASILE IARMULSCHI

Universitatea Liberă din Berlin și Muzeul
Național de Istorie a Moldovei, Chișinău
vasile.iarmulschi@gmail.com

FLORIAN MATEI-POPESCU

Academia Română, Institutul de Arheologie
„Vasile Pârvan”, București
florian.matei@gmail.com

OCTAVIAN MUNTEANU

Universitatea Pedagogică „Ion Creangă”,
Chișinău
ocmunteanu@gmail.com

IOANA A. OLTEAN

Universitatea din Exeter, Departamentul de
Arheologie și Istorie
i.a.oltean@exeter.ac.uk

CORIOLAN HORAȚIU OPREANU

Academia Română, Institutul de Arheologie și
Istoria Artei, Cluj-Napoca
choprean@yahoo.com

LIANA OȚA

Academia Română, Institutul de Arheologie
„Vasile Pârvan”, București
loredanaota@yahoo.com

ALEXANDRU POPA

Muzeul Național al Carpaților Răsăriteni,
Sfântu-Gheorghe
alex.popa@mncr.ro

LUCA-PAUL PUPEZĂ

Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei, Cluj-
Napoca
paulpupeza@yahoo.com

AUREL RUSTOIU

Academia Română, Institutul de Arheologie și
Istoria Artei, Cluj-Napoca
aurelrustoiu@yahoo.com

OVIDIU ȚENEA

Muzeul Național de Istorie a României,
București
ovidiu.tentea@gmail.com

DAN ȘTEFAN

Muzeul Național al Carpaților Răsăriteni,
Sfântu-Gheorghe
danstefan00@gmail.com

MARIA-MAGDALENA ȘTEFAN

Muzeul Național de Istorie a României,
București
m_magdalena.stefan@yahoo.com

OVIDIU VASILE UDRESCU

Universitatea din Pitești, Facultatea de
Teologie, Litere, Istorie și Arte
vasile.udrescu@upit.ro

Cuprins

Introducere.....	9
------------------	---

CONTACTE ȘI TRANSFORMĂRI

Statut și autoritate în Transilvania la sfârșitul epocii fierului <i>Status and Authority in Transylvania at the End of the Iron Age</i>	15
MARIANA EGRI	
Impactul expansiunii romane în zona Porților de Fier. Despre frontiere fizice și culturale la Dunărea de Jos în secolul I p. Chr. <i>The Iron Gates and the Roman Conquest. On the Physical and Cultural Borders at the Lower Danube during 1st century AD</i>	37
ANDREEA DRĂGAN	
Conexiuni culturale transdanubiene: tezaurele de argint „dacice” din Moesia Superior <i>Transdanubian Cultural Connections: The “Dacian” Silver Hoards from Moesia Superior</i>	65
AUREL RUSTOIU	

ISTORIE VS. ARHEOLOGIE

Sarmizegetusa vs. Sarmizegetusa	93
CORIOLAN HORAȚIU OPREANU	
Despre pătrunderea sarmaților în Muntenia (sfârșitul secolului I p. Chr. și primele decenii ale secolului al II-lea p. Chr.) <i>About the Sarmatian Settlement in Wallachia (late 1st and early 2nd centuries AD)</i>	111
LIANA OȚA	

ARHEOLOGIA CONFLICTELOR

Cucerirea romană a Sarmizegetusei Regia din perspectiva modelelor spațiale și de <i>networking</i> în GIS <i>The Roman Conquest of Sarmizegetusa Regia through GIS-based Spatial and Connectivity Analysis</i>	131
IOANA A. OLTEAN, JOÃO FONTE	
Caesar oppidum expugnavit. Câteva scenarii romane privind sfârșitul cetății dacice de la Covasna <i>Caesar oppidum expugnavit. Some Roman Scenarios Regarding the End of the Dacian Fortress from Covasna</i>	149
LUCA-PAUL PUPEZĂ	

Defileul Oltului din Munții Perșani – o cale de acces pentru romani în timpul războiului de cucerire a Daciei?

The Olt Gorge in Perșani Mountains – a Roman Road in the War for the Conquest of Dacia?..... 171
MARIA-MAGDALENA ȘTEFAN, DAN ȘTEFAN

CONFIGURAREA PROVINCIEI

Înainte de piatră. Turnurile de supraveghere din lemn din cadrul frontierei nord-vestice a Daciei Porolissensis. O reevaluare.

Before Stone. The Timber Watchtowers from the North-Western Frontier of Dacia Porolissensis. A Reassessment..... 215
HORAȚIU COCIȘ

Limes Alutanus: drumul și castelele din zona defileurilor

Limes Alutanus: the Road and Fortifications in the Gorges' Areas..... 233
OVIDIU ȚENȚEA, FLORIAN MATEI-POPESCU, VLAD CĂLINA

REPERE CRONOLOGICE

Dava de la Poiana în contextul relațiilor dintre daci și romani la Dunărea de Jos

The Dava-Type Site from Poiana in the Context of Dacians - Romans' Relations at the Lower Danube..... 281
DAN ȘTEFAN

Fibulele de tip Almgren 69 din spațiul pruto-nistrean

Fibulae of the Almgren 69 Type in the Prut-Dniester Area..... 311
VASILE IARMULSCHI, NICOLAI BATOG, OCTAVIAN MUNTEANU

Din istoriile unui sit arheologic: fibule recuperate de la Ocnița-Buridava

Stories of an Archaeological Site: Brooches Retrieved from Ocnița-Buridava..... 325
SORIN COCIȘ, CONSTANTIN AUGUSTUS BĂRBULESCU, OVIDIU VASILE UDRESCU

„Importuri” provincial-romane din perioada războaielor cu romanii. Consemnări asupra cronologiei artefactelor provincial-romane din hinterlandul viitoare provincii romane Dacia

Roman Provincial 'Imports' at the Time of the Wars with the Romans. Notes Regarding the Chronology of the Roman-Provincial Artefacts Uncovered in the Hinterland of the Future Roman Province Dacia..... 373
ALEXANDRU POPA

Statut și autoritate în Transilvania la sfârșitul epocii fierului

Status and Authority in Transylvania at the End of the Iron Age

Mariana Egri

Institutul de Arheologie și Istoria Artei Cluj-Napoca
marianaegri@yahoo.com

Rezumat

Articolul are ca scop aducerea în discuție a unor aspecte legate de modul în care structurile social-politice și economice ale comunităților din Transilvania au evoluat, în contextul transformărilor majore suferite de rețelele locale, regionale și trans-regionale de interacțiune la sfârșitul epocii fierului. Cauzele interne ale acestor transformări au avut legătură în special cu dinamicile sociale inter-comunitare și competiția socială de la nivelul elitelor, în timp ce pe plan extern principalul factor a fost expansiunea graduală a Romei spre bazinul Dunării mijlocii și inferioare, care a dus la apariția succesivă a unor „zone de contact” foarte active. Atât factorii externi, cât și cei interni au dus la reconfigurarea rețelelor locale și regionale de interacțiune socială sau economică, sau chiar la apariția unora noi, dar și la transformări structurale în organizarea socială a unor comunități din afara arcului carpatic.

Abstract

The article investigates the manner in which the social-political and economic structures of the indigenous communities from Transylvania evolved in the context of the major transformations experienced by the local, regional and trans-regional networks of interaction at the end of the Iron Age. The analysis is based on the concept of “contact zone”, seen as an environment defined by a range of diverse, intensive and often challenging interactions, in which various individuals and groups were involved. This kind of “contact zones” emerged successively at the forefront of Roman expansion as a product of the imperial systems of domination and control, and this is also valid for the territories from the middle and lower Danube. The analysis is also taking into consideration the particularities of the indigenous communities from inside and outside the Carpathians range, mainly regarding their social-political organization and the manners of expressing social status and political authority. Thus, the use of the term “kingdom” is challenged mainly due to its mono-dimensionality and the masking effect on archaeological evidence, which is pointing to the existence of different local social-political entities, even if their spatial extension or the manners in which they interacted or functioned is still poorly understood. In this context, it is more likely that while a dominant polity had functioned in south-western Transylvania, most of the leaders of different indigenous communities were engaged in various regional and trans-regional systems of peer-polity interactions, which shaped their ways of expressing social status and exerting political authority. However, the end of the 1st century BC witnessed the gradual dissolution of this model of social-political organization outside the Carpathians, which was caused by internal social and economic changes and also by the disintegration of the older regional and trans-regional networks of interaction and exchange due to the Roman expansion in the Balkans and the lower Danube region. This new situation and especially the military, diplomatic and administrative actions of the Romans during the second half of the 1st century AD contributed to the emergence of a new and quite volatile “contact zone” north of the river. Its existence had a significant impact on the indigenous communities

from Transylvania, leading not only to increased contacts with the surrounding Roman provinces, but also to an increased militarization of the society and the rising of strong military leaders, of which the most notable was Decebalus.

Introducere: câteva observații teoretice

Interacțiunile dintre statul roman în expansiune și vecinii săi, în special cei din Europa temperată, reprezintă unul dintre cele mai frecvent discutate subiecte în cercetarea istorică și arheologică, de la apariția lucrării lui Theodor Mommsen, *Römische Geschichte*, după mijlocul secolului al XIX-lea¹ și până astăzi. De-a lungul timpului, dezbaterile au fost însă direct influențate de evoluția paradigmei istorice și arheologice, pornind de la o dominație cvasi-totală a surselor scrise, combinată cu o perspectivă apologetică asupra culturii și civilizației romane, și până la analiza contextuală a datelor arheologice, susținută de un instrumentar împrumutat din sociologie și antropologia culturală, care caracterizează cercetarea arheologică recentă. Până de curând, aceste interacțiuni au fost analizate mai ales din perspectiva unor procese mai mult sau mai puțin sistematice de aculturație, implicând o relație paradigmatic inegală dintre o entitate social-politică „civilizată” și inevitabil dominantă și o alta „primitivă” și implicit mai slabă, dar natural dornică să emuleze cultura materială, practicile și ideile celei dintâi.

Din această perspectivă, schimburile comerciale au fost considerate principalul mijloc de transfer cultural sistematic, în timp ce darurile diplomatice, stipendiile, ostaticii și mercenariatul au fost mult mai puțin investigate. Indiferent de regiunea în care astfel de interacțiuni au apărut, inițiativa a fost atribuită aproape exclusiv entității social-politice în expansiune, în acest caz statului roman, care a acționat direct sau prin interpuși întreprinzători, în afara ocazionalelor raiduri „barbare” în sudul „civilizat”, care au sfârșit mai întotdeauna prin a fi drastic penalizate.

Imaginea stereotipă, mono-dimensională a lumii „barbare” a Europei temperate, populată de caractere extreme, motivate de practici și credințe care li se păreau stranii autorilor greci sau romani, a fost abandonată abia în ultimele decade, sub influența unor concepte sociologice și filosofice post-moderne, dar și a proceselor de decolonizare și emancipare socială, care au contribuit la creșterea interesului pentru interacțiunile dintre indivizi, grupuri și societăți având origini, interese, obiceiuri și mijloace de acțiune dintre cele mai diverse². Diversitatea contextelor social-politice și culturale din Europa temperată a epocii fierului în care aceste interacțiuni au avut loc, dar și caracterul uneori foarte localizat al proceselor de selecție, adaptare, transformare și integrare care au acompaniat aceste interacțiuni, au fost confirmate și de numeroase studii arheologice recente³.

Cu toate acestea, modelul interpretativ uni-direcțional aplicat acestor interacțiuni continuă să persiste în diferite forme în literatura arheologică, poate unul dintre cele mai vizibile fiind așa-numitul model „centru – periferie” și derivatul său „economia bunurilor de prestigiu”⁴, care

---

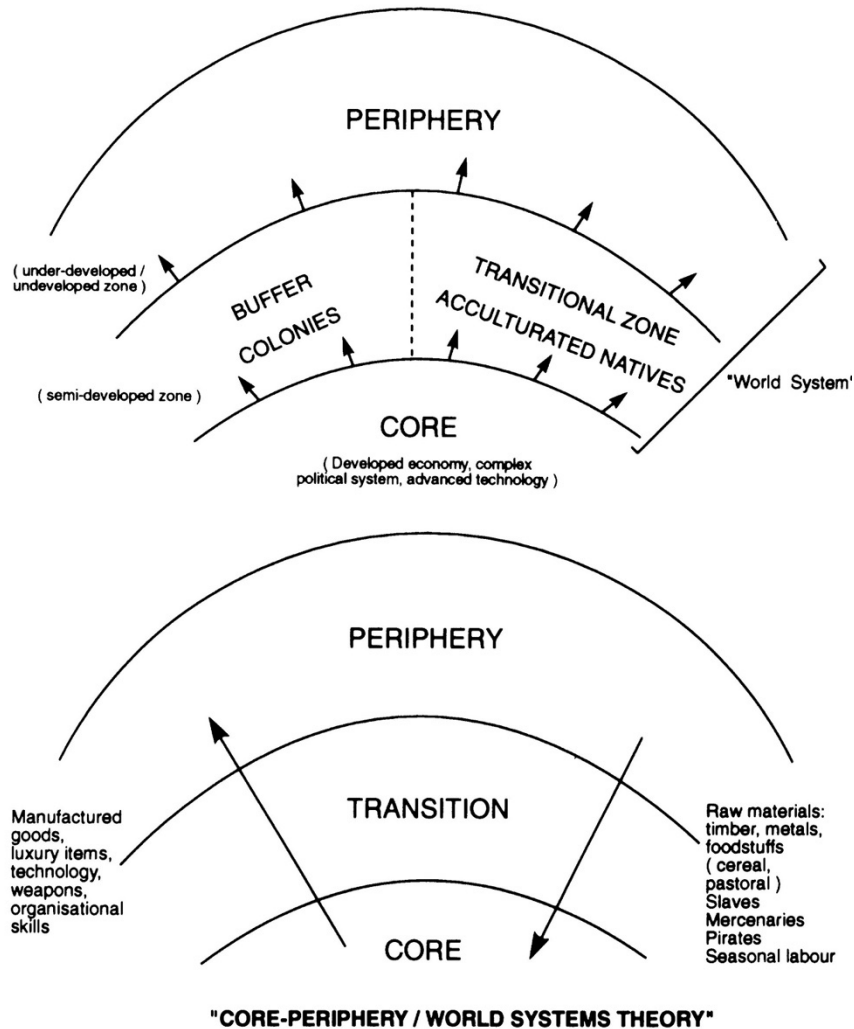
¹ Lucrare inițial apărută la Leipzig în 1854-1856 în trei volume având ca subiect Roma republicană, al cincilea volum dedicat provinciilor imperiale fiind publicat în 1885, în timp ce al patrulea, dedicat Romei imperiale, a fost „reconstituit” după notițe de curs universitar abia în anii ‘80 ai secolului trecut (vezi și Petre 2009).

² Mattingly 2011, 3-42; Egri 2017; Egri 2019a, 9-11.

³ Woolf 1997; Woolf 2009; Stein 2002; Hingley 2005; Galestin 2010; Egri 2014a; Egri 2017.

⁴ Vezi, de exemplu, Rowlands 1987; Champion 1995; o sinteză a opiniilor în Stein 1998.

Încearcă să aplice teoria sistemelor mondiale⁵ în arheologie (Fig. 1). Un rezultat direct a fost tentativa de a corela dezvoltarea social-politică a diverselor comunități din Europa temperată cu intensitatea contactelor lor cu lumea mediteraneeană. S-a considerat astfel că abilitatea de a procura și redistribui „bunuri de prestigiu” cu origini străine a contribuit semnificativ la dezvoltarea ierarhizării și competiției sociale în cadrul comunităților locale datorită presupusei lor capacități de a semnaliza sau întări statutul și autoritatea deținătorilor⁶.

Figura 1. Modelul interpretativ „centru – periferie”, derivat din teoria sistemelor mondiale (după Bintliff 1997). / *The “centre – periphery” interpretative model, derived from the world systems theory (after Bintliff 1997).*

Însă, trecând peste identificarea stereotipă a comunităților Europei temperate ca heterarhii primordiale, care trebuiau să evolueze inevitabil către o structură socială ierarhizată, ideea că astfel de bunuri aveau o valoare înaltă intrinsecă, prin care statutul și autoritatea cuiva erau

⁵ Această teorie a fost inițial propusă de Wallerstein (1974) pentru studierea dezvoltării lumii moderne. Ulterior au existat mai multe tentative de a adapta această teorie pentru interpretarea datelor arheologice din alte perioade istorice, vezi, de exemplu, sinteza lui Hall *et alii* 2011, 235-238.

⁶ Stein 1996, 25; Hayden 1998, 11-12, cu bibliografia problemei.

implicit exprimate indiferent de natura contextului în care au fost utilizate, este practic un argument circular⁷. În realitate, bunurile străine, indiferent de modul în care au fost achiziționate, au fost doar o categorie din multele posibile mijloace de exprimare a statutului social, a căror valoare materială sau simbolică a fost intenționat creată și menținută printr-o serie de practici sociale și/sau economice relevante pentru o anumită comunitate sau grup de comunități, sau chiar numai pentru anumite grupuri sociale. Mai mult decât atât, datele arheologice indică faptul că cele mai multe bunuri de origine mediteraneeană erau mult prea puține și prea discret distribuite în Europa temperată pentru a contribui decisiv la schimbările sociale sugerate, iar în multe cazuri ele doar au înlocuit bunuri locale care aveau funcții practice și simbolice similare în anumite contexte, în timp ce altele au rămas simple curiozități.

Pe de altă parte, „bunurile de prestigiu” cu origini locale, inclusiv cele care au circulat prin intermediul unor rețele sociale sau economice de distribuție regionale sau inter-regionale, care au implicat fie comunități întregi, fie doar anumiți indivizi sau grupuri sociale, au fost frecvent ignorate de arheologi sau istorici. Multe dintre aceste bunuri au lăsat puține urme arheologice, iar identificarea lor necesită o analiză sistematică, interdisciplinară a contextelor de consum și rețelelor de distribuție. Trebuie notat și că în această categorie intră nu doar bunuri manufacturate, dar și produse agricole, materii prime și cunoștințe tehnologice, inclusiv accesul la artizani și alți specialiști⁸.

Modelul interpretativ menționat mai sus tinde să ignore sau să minimizeze impactul pe care l-au avut diferite transformări social-politice și/sau economice interne prin care au trecut multe dintre comunitățile Europei temperate din cea de-a doua epocă a fierului, în special spre finalul acesteia⁹. Foarte probabil, interacțiunile mai mult sau mai puțin intense cu lumea mediteraneeană au avut un oarecare impact asupra unora dintre aceste procese transformative, dar altele au fost mai degrabă determinate sau influențate de o serie de contacte și evenimente din Europa temperată, în care doar comunitățile „barbare” au fost angrenate într-un fel sau în altul. Acestea puteau să includă conflicte și mișcări de populații, dar și apariția unor noi practici sociale, culturale sau economice, inclusiv a unor noi tehnologii și resurse, care au putut să aibă un impact considerabil asupra dinamicilor social-politice locale sau regionale.

Transformările structurale respective au contribuit, printre altele, la apariția unor noi mijloace de exprimare a identităților individuale și colective, ori de promovare a statutului și autorității, care puteau să includă practici funerare sau rituale extrem de elaborate și/sau restrictive din punct de vedere social, sau dimpotrivă, dispariția totală a înmormântărilor „vizibile” arheologic, dezvoltarea unui nou limbaj vizual și/sau simbolic, resurgența unor tradiții sau inventarea altora, monumentalizarea peisajului sau a arhitecturii civile și/sau militare. Aceste noi mijloace de exprimare socială trebuie să fi implicat mai ales resurse locale, incluzând materii prime, produse agricole, bunuri manufacturate, artizani și forță de muncă sau militară. Abilitatea de a controla aceste resurse locale trebuie să fi avut un impact important asupra dinamicilor social-politice locale, pentru că indivizii sau grupurile sociale care aveau acest control puteau, nu doar să-și crească propriul statut social, dar și să-și impună propriul sistem de putere, fiind

⁷ Plourde 2009, 265-266 și 274; Egri 2014a; Egri 2019a, 10.

⁸ Egri 2014a; Egri 2014c; Egri 2019a, 10.

⁹ Gosden 1985, 489-491; Dietler 1998, 295-298; Woolf 1993; Pitts 2010, 32-34.

astfel capabili să transforme mecanisme și structuri sociale existente și să-și extindă autoritatea politică și/sau militară.

Din perspectiva interacțiunilor Europei temperate cu lumea mediteraneeană, un alt concept derivat din teoria sistemelor mondiale este cel de „zonă de contact”. Acesta a apărut inițial ca un mod de a explica particularitățile, procesele și rezultatele interacțiunilor dintre diferite entități politice, de regulă implicând o gamă de relații inegale dintre o entitate politică dominantă și aflată în expansiune și periferia sa subdezvoltată și, în principiu, pasivă. În realitate, o serie de studii de antropologie socială, dar și arheologice recente au arătat că aceste așa-numite societăți periferice nu sunt deloc niște actori social-politici pasivi, iar acțiunile lor au avut frecvent un impact social, cultural sau economic semnificativ asupra centrului aparent dominant. Din acest punct de vedere, un alt concept, cel de „periferalitate negociată”¹⁰, ar fi mult mai potrivit pentru a discuta aspecte legate de dinamicile sociale și economice ale societăților respective, dar și modurile în care influența lor s-a extins nu doar asupra entității social-politice în expansiune, dar și asupra unor alte teritorii aflate în afara zonelor controlate într-un fel sau în altul de aceasta. Prin urmare, deși conceptul „zonelor de contact” își are originea în modelul interpretativ relativ uni-dimensional „centru – periferie”, el trebuie astăzi înțeles din perspectiva unor spații marcate de existența unor interacțiuni diverse, complexe și frecvent contradictorii, în care au fost implicați indivizi și grupuri sociale cu origini, idei, interese și mijloace de acțiune dintre cele mai diverse. Fluiditatea socială și culturală, adaptabilitatea, dar și abilitatea de a absorbi și transforma practici, concepte și tendințe venite din diferite direcții, sunt doar câteva dintre particularitățile acestor „zone de contact”¹¹.

Aceleași „zone de contact” au contribuit semnificativ și la modul în care „celălalt”, în acest caz statul roman în expansiune, a fost perceput de populațiile aflate în afara zonei sale de influență directă. În aceste situații, nu a fost vorba doar de o transmitere pasivă a practicilor, ideilor și tendințelor metropolitane, ci mai ales de o filtrare și transformare mai mult sau mai puțin intenționată a acestora din perspectiva locuitorilor acestor „zone de contact” și a intereselor, concepțiilor și sensibilităților lor.

Unele dintre aceste „zone de contact” pot fi identificate ca „periferii disputate” între entități politice aflate în competiție sau chiar în conflict deschis și care încearcă să-și impună influența sau autoritatea prin diverse mijloace¹². În pofida statutului politic aparent precar, multe dintre comunitățile acestor „periferii disputate” au reușit să dezvolte o serie de mijloace adaptative care să le permită menținerea unui echilibru relativ între interesele vecinilor lor mai puternici, dar și protejarea propriului mod de viață.

Unele dintre aceste „periferii disputate” s-au transformat în zone de frontieră propriu-zise printr-o anexare și integrare mai mult sau mai puțin completă, așa cum a fost cazul teritoriilor de la sud de Dunăre pe parcursul secolului I p. Chr., în timp ce altele s-au transformat în zone-tampon sub controlul hegemonic al Imperiului Roman, chiar dacă și-au menținut un anumit grad de autonomie.

¹⁰ Kardulias 2007; o sinteză a principalelor opinii în Hall *et alii* 2011, 241-243; Egri 2018a; Egri 2019a, 11-12.

¹¹ De exemplu, Wells 2005, 49-51; Whittaker 2009, 193-194; Woolf 2009, 209-211; Hingley, Hartis 2011; Egri 2017; Egri 2018a.

¹² Cline 2000; Hall *et alii* 2011, 243.

„Zone de contact” și „periferalități negociate” la Dunărea mijlocie și inferioară

Câteva studii recente au demonstrat faptul că fiecare etapă a expansiunii romane la nord de Alpi și spre Dunărea mijlocie și inferioară, începând cu sfârșitul secolului al II-lea a. Chr. și culminând cu încorporarea teritoriului intracarpatic, la începutul secolului al II-lea p. Chr., a fost marcată de apariția unor „zone de contact” succesive, fiecare cu particularitățile și impactul său social-politic, cultural și economic asupra comunităților locale, dar și asupra puterii romane în expansiune¹³. Aceste particularități au influențat apoi și procesele de provincializare a comunităților locale, după integrarea teritoriilor respective în statul roman.

Din punct de vedere cronologic, sud-estul zonei alpine a devenit o primă „zonă de contact” odată cu integrarea nordului Italiei în statul roman și fondarea coloniei *Aquileia* spre sfârșitul secolului al II-lea a. Chr. Avansul roman la nord de Alpi și în vestul Balcanilor, dar și încorporarea Regatului *Noricum*-ului, a marcat apoi apariția succesivă a unor noi astfel de zone în bazinul Savei superioare și a apoi a celei inferioare, dar și de-a lungul Dunării mijlocii și inferioare, pe parcursul secolului I a. Chr. și până în primele decade ale secolului I p. Chr. (Fig. 2). Odată cu formalizarea *limes*-ului pe Dunăre, alte noi „zone de contact” au apărut la nord de fluviu, atât în teritoriul germanic, cât și în cel al geților/dacilor.

Așa cum am menționat anterior, fiecare dintre aceste „zone de contact” a avut particularitățile sale, determinate de condițiile social-politice, economice, demografice și ecologice locale sau regionale, chiar dacă au existat și o serie de elemente comune. Schimbările graduale care au apărut în structurile și organizarea social-politică, administrativă și militară a statului roman au fost alți factori determinanți. S-a observat deja că perioada republicană târzie, dar și începutul perioadei principatului, au fost caracterizate de un grad semnificativ de experimentare în ceea ce privește politica externă sau acțiunile militare, inclusiv alegerea mijloacelor de exercitare a autorității în teritoriile nou-încorporate¹⁴. Pe de altă parte, mijloacele uzuale de exercitare a influenței și controlului dincolo de frontierele formale, respectiv utilizarea stipendiilor, a ostaticilor, a mercenarilor, a conflictelor interne, au cam rămas neschimbate în toată această perioadă. Dintre aceste mijloace, implicarea unor așa-numiți „friendly kings”¹⁵, adică a unor lideri locali loiali și capabili să controleze teritorii și rute de acces, dar și să impună zone-tampon în beneficiul puterii romane, în schimbul unor stipendii sau a altor beneficii personale, a reprezentat o constantă a politicii externe romane. Din punct de vedere teoretic, acest tip de expansiune imperială poate fi subscris așa-numitului model de colonizare de tip „middle ground”¹⁶, în care o parte din populația locală, în acest caz elitele, a jucat un rol social-politic, cultural și economic activ în impunerea autorității puterii hegemonice.

Structuri social-politice la sfârșitul celei de-a doua epoci a fierului

Pornind de la aceste observații, se pot discuta o serie de aspecte relevante legate de modul în care structurile social-politice și economice ale comunităților din Transilvania au evoluat în contextul transformărilor majore suferite de rețelele regionale și trans-regionale de interacțiune la sfârșitul celei de-a doua epoci a fierului. Cauzele interne ale acestor transformări au avut legătură în special cu dinamicile sociale inter-comunitare și competiția socială de la nivelul

¹³ Egri 2018a; Egri 2019a, 17-25; Dzino, Domic Kunić 2018.

¹⁴ Bowman 1996; Eck 2003, 77-84.

¹⁵ Braund 1984; Dzino 2010, 24-25; Egri 2017, 541.

¹⁶ Gosden 2004, 82-113; vezi și Mattingly 2011, 31-32; Egri 2019a, 19.

elitelor, în timp ce pe plan extern principalul factor a fost expansiunea romană graduală spre bazinul Dunării mijlocii și inferioare, care a dus practic la apariția unor noi „zone de contact” în imediata apropiere. Felul în care liderii comunităților din Transilvania au făcut față acestor procese transformative și impactul acțiunilor lor asupra structurilor și organizării sociale locale au fost studiate până acum dintr-o perspectivă statică și etnocentrică, afectând astfel și înțelegerea procesului de provincializare prin care au trecut aceste comunități după cucerirea romană.

Din acest punct de vedere, arheologia sfârșitului epocii fierului în Transilvania pare să fie încă marcată de conceptul regalității, mai precis de ideea existenței unei entități politice care a fost însă etichetată ca atare doar de câțiva autori antici și doar în legătură cu anumite evenimente sau actori politici cu care statul roman a intrat în contact direct. De exemplu, Trogius Pompeius (în Iustinus, *Procl.* XXXII) folosește termenul latin *rex* pentru Rubobostes, iar Strabo (VII.3.11) folosește termenul grec βασιλεύς, dar și αρχη (cu sensul de autoritate, putere) pentru a descrie stăpânirea lui Burebista. Inscripția de la Dionysopolis (*IGBulg I*², 13, 22-23) de asemenea folosește termenul βασιλεύς. Cassius Dio folosește același termen pentru Decebal, dar Frontinus (*Strat.* I.10.4) îl numește pe Scorylo *dux Dacorum*. Pentru autorii perioadei republicane târzii și a celei imperiale timpurii, conducătorii unor populații străine nu puteau fi decât regi, termenul fiind un atribut implicit al alterității lor, dar probabil și o reflectare a atitudinii ambivalente din epocă privind instituția monarhică în general și atribuțiile sale politice¹⁷.

În literatura arheologică din România se vorbește de regulă de „perioada regatului dac” sau „geto-dac” sau chiar de „perioada clasică a regatului dac”¹⁸. În realitate, aceste etnonime generalizante sunt în mare parte un produs intelectual și ideologic al perioadei romantice a secolului al XIX-lea, direct legat de dorința de a defini o identitate națională particulară, bazată pe un trecut glorios, populat de eroi exemplari¹⁹. De fapt, nu știm cum se auto-identificau comunitățile locale și liderii acestora din punct de vedere etnic sau al organizării social-politice, trecând peste motivațiile, extrapolările și confuziile autorilor antici²⁰. O serie de studii arheologice atestă existența unei diversități de entități social-politice și moduri de organizare internă, atât în interiorul cât și în exteriorul arcului carpatic, în diferite etape ale sfârșitului epocii fierului, dar și a unui anumit grad de fluiditate în ceea ce privește extensia lor teritorială sau integrarea acestora într-o serie de rețele social-politice sau economice locale sau regionale de-a lungul perioadei discutate²¹.

La fel, datele arheologice par să indice unele perioade de dominație relativ extinsă a centrului de putere din Munții Orăștiei, dar felul în care această autoritate s-a manifestat din punct de vedere politic, ideologic și teritorial, ridică unele semne de întrebare cu privire la mijloacele utilizate de liderii respectivi, sau la durata acestui control (Fig. 3). În mod tradițional, modul în care acest centru de putere și-a extins și exercitat autoritatea a fost de regulă explicat prin prisma conceptului clasic de regalitate, bazat pe o ierarhizare socială relativ strictă, dominată

¹⁷ Pentru schimbările în atitudinea romanilor față de regalitate, vezi Erskine 1991.

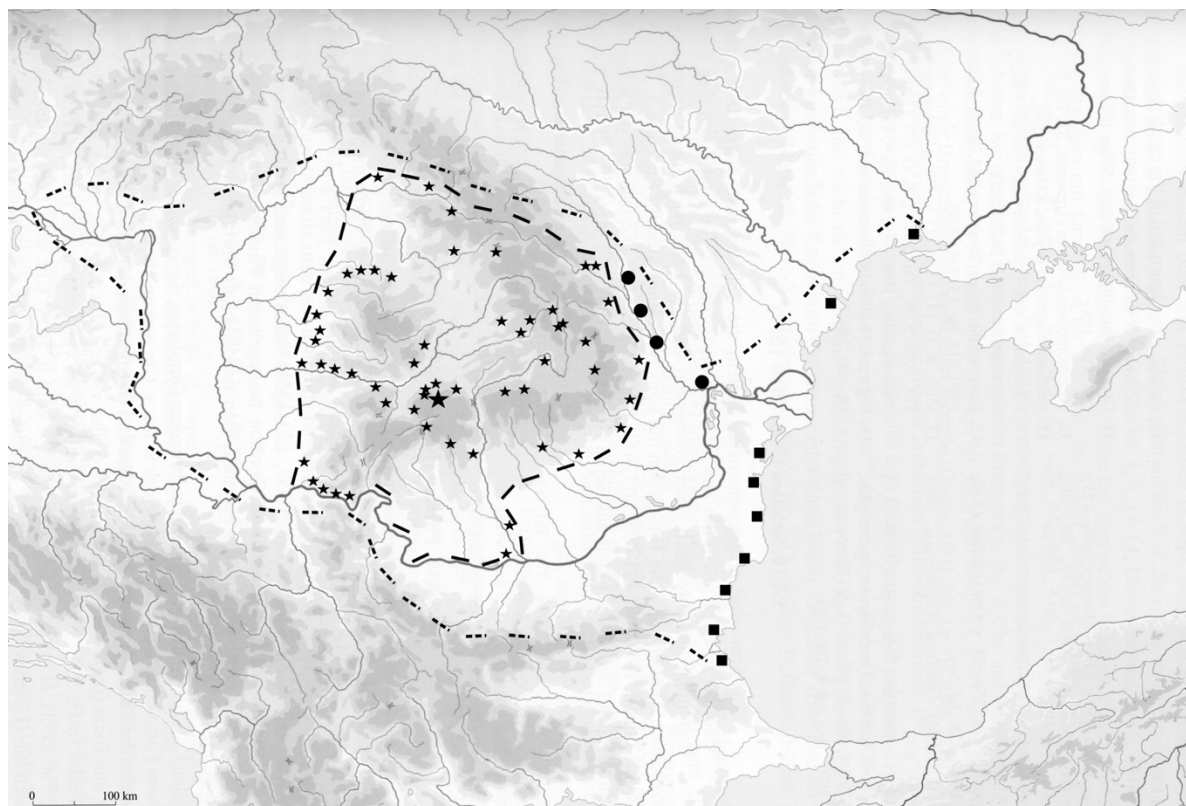
¹⁸ Pentru dezbaterile privind semnificația etnonimelor „daci” și „geți”, vezi Dana, Matei-Popescu 2006, 203-204; Oltean 2007, 50-51, cu bibliografia anterioară.

¹⁹ Dana 2008, 293-415; Popa 2013; Egri 2014b; Egri 2019b.

²⁰ Majoritatea numelor de triburi menționate de unii autori antici datează din perioada provincială, vezi discuția mai amplă în Nemeti 2014, 21-77.

²¹ Gostar, Lica 1984, 44-50; Strobel 1989, 36-37; Lica 2000, 166-167, 173-174; Florea 2006, 8; Florea 2011, 75-87; Egri 2014c.

de o aristocrație războinică, și implicit prin utilizarea forței armelor și a autorității religioase ca principale mijloace de control²².

Figura 3. Teritoriile probabil controlate de Burebista (linie punctată) și Decebal (linie întreruptă); cetăți (steluțe negre); centre comerciale și manufacturiere de pe valea Siretului (puncte negre); colonii grecești (pătrate negre) (după Rustoiu, Ferencz 2018). / *The presumed territories controlled by Burebista (dotted line) and Decebalus (dashed line); indigenous fortified settlements (black stars); indigenous trading and manufacturing centres on the Siret valley (black dots); Greek colonies (black squares) (after Rustoiu, Ferencz 2018).*

Există în literatura arheologică o serie de hărți care definesc limitele teritoriale ale autorității politice a celor doi lideri mai bine cunoscuți (Burebista și Decebal), cea mai celebră fiind probabil harta „regatului” lui Burebista propusă de I.H. Crișan²³. Aceste reprezentări sunt problematice nu doar pentru că se bazează pe doar câteva surse scrise destul de sumare, sau pe distribuția spațială a unor artefacte cărora li s-a atribuit o etichetă etnică, dar și pentru că proiectează în trecut o concepție modernă despre stat, cu frontiere clar definite și autoritate egală și deplină asupra teritoriului și locuitorilor. De fapt, limitele teritoriale ale diverselor entități social-politice ale Europei epocii fierului erau destul de fluide, iar mijloacele prin care liderii și-au exercitat și extins autoritatea erau frecvent situaționale, depinzând de o structură de relații și interdependențe politice, sociale, economice și chiar personale, în care competiția socială de la nivelul elitelor a jucat un rol important.

²² Daicoviciu 1972; Babeș, Glodariu 2001.

²³ Crișan 1977, 273-285, Fig. 8.

Putere și autoritate teritorială

Ideea unui regat, fie el și de inspirație elenistică, așa cum sugerau odată H. Daicoviciu sau I.H. Crișan, este problematică și pentru că implică, mai mult sau mai puțin explicit, un anumit grad de centralizare a autorității și de control teritorial structurat, pentru care însă nu există deocamdată nici o dovadă arheologică. Dezintegrarea rapidă a stăpânirii lui Burebista, precum și dificultățile pe care Decebal se pare că le-a avut în construirea unei alianțe împotriva romanilor, indică existența unor lideri locali sau regionali relativ independenți, de exemplu, la est de Carpați, în Crișana sau în Maramureș, și probabil și în zona Porților de Fier ale Dunării²⁴. Mai mult, datele arheologice indică și prezența în aceeași perioadă a unor comunități de bastarni și sarmați nomazi la est și sud-est de Carpați. Interacțiunile dintre aceștia și comunitățile locale au parcurs, se pare, întregul spectru social-politic, de la conflicte deschise la alianțe și conviețuire pașnică²⁵.

Înainte de a discuta impactul acestor procese centrifuge, trebuie discutat și modul prin care elitele comunităților din Transilvania sfârșitului epocii fierului au ales să-și exprime puterea și autoritatea atât simbolic, cât și practic. O serie de studii anterioare au sugerat că prezența cetăților construite pe înălțimi, de regulă necesitând resurse considerabile, cât și modelul restrictiv de distribuție a artefactelor de argint sau aur, inclusiv a monedelor, reprezintă o dovadă a impunerii unui model particular de exprimare a autorității politice dinspre centrul de putere din Munții Orăștiei. Acest lucru nu înseamnă însă automat și o centralizare a puterii politice. Multe elemente constructive și arhitecturale ale acestor reședințe, inclusiv modul în care au fost integrate în peisajul social și ritual local, dar și anumite practici și stiluri de consum ale elitelor, sugerează o imagine mult mai complexă a dinamicilor sociale locale și regionale, implicând o serie de mijloace și mecanisme diverse prin care puterea și autoritatea erau obținute și exercitate.

Cetățile construite pe înălțimi dominante, înconjurate de terase cu locuințe, ateliere, depozite și alte structuri, precum și de un hinterland agricol mai mult sau mai puțin întins²⁶, dar și prezența micilor necropole familiale în apropiere (Fig. 4), sau practica îngropării unor așa-numite „tezaure” de argint, de fapt seturi ceremoniale aparținând unor specialiste ale sacralului²⁷, indică un mod de exprimare vizuală a autorității prin manipularea simbolică și ideologică a peisajului. S-a sugerat recent că originile acestui model de organizare ierarhică a spațiului ar fi în teritoriile ocupate de odrisi și triballi la sud de Balcani, unde astfel de cetăți pe înălțimi sunt deja atestate în secolul al IV-lea a. Chr.²⁸. Cele mai timpurii manifestări ale acestui model au apărut în sudul Transilvaniei abia după mijlocul secolului al II-lea a. Chr.

Teritoriul efectiv controlat de fiecare cetate este destul de dificil de identificat arheologic, dat fiind că ar fi putut să și sufere o serie de modificări de la o etapă cronologică la alta, în unele cazuri fiind incluse rute și noduri de comunicație sau surse de materii prime care au devenit importante la un moment dat. Lipsa generală de interes arheologic pentru mediul rural din

²⁴ Rustoiu 2002, 97-115, 138-140; Florea 2006, 6-8; 2011, 75-87; Egri 2014c, 174-175; Egri 2019a, 28-29.

²⁵ Babeș 1993; Rustoiu 1994, 29-31; Bârcă 2006, 233-262; Bârcă 2014.

²⁶ Florea 2006; 2011, 89-94, 163-165; Egri 2014c; Egri 2019a, 121-126; Rustoiu 2015; vezi și Lockyear 2004; Oltean 2007, 76-88.

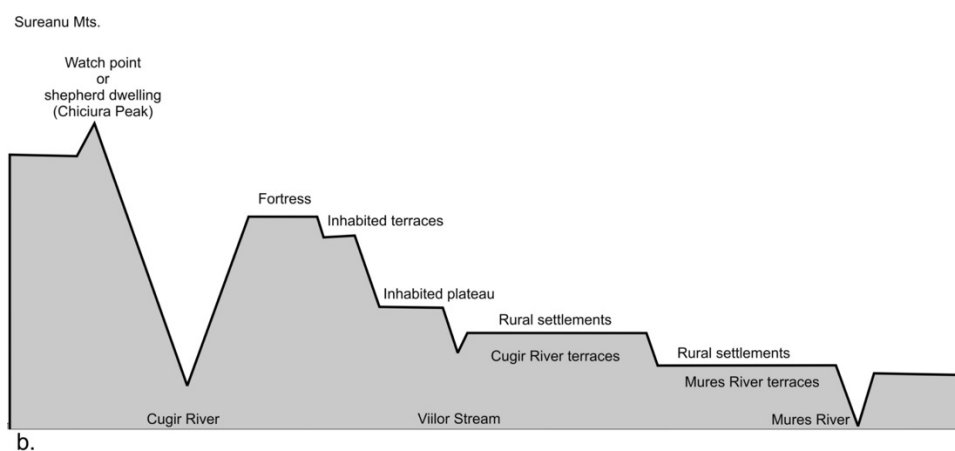
²⁷ Egri, Rustoiu 2022.

²⁸ Rustoiu 2015; Rustoiu, Berecki 2018.

această perioadă, sau pentru arheologia peisajului care ar fi permis identificarea sistematică a rutelor de comunicație sau a resurselor care au fost exploatate de diverse comunități, face o astfel de misiune și mai dificilă.

a.

Figura 4. a - imagine aeriană a cetății de la Cugir; b - modelul teoretic de organizare ierarhică a peisajului: 1. Cetate; 2. Terase locuite; 3-4. Așezări rurale dependente; 5. Necropola familială a elitei conducătoare (după Rustoiu 2015). / a - Aerial view of the Dacian fortress at Cugir; b - Theoretical model of landscape organization: 1. Fortified hilltop; 2. Ancillary settlement on terraces; 3-4. Dependant rural settlements; 5. Family cemetery of the local elite (after Rustoiu 2015).

Trebuie remarcat că practica înmormântărilor sub tumuli sau în morminte plane de incinerare a membrilor elitei războinice a fost gradual abandonată în cea de-a doua jumătate a secolului I a. Chr., cele mai târzii, de la Popești și Piatra Craivii, fiind databile în perioada de început a domniei lui Augustus²⁹. Acest fenomen coincide cu o serie de transformări importante în arhitectura și tehnicile constructive ale cetăților, respectiv apariția zidurilor de incintă din piatră sumară fasonată,

²⁹ Rustoiu, Gheorghiu 2010; Vulpe 1976, 200-201, 214, Pl. 10/3.

sau din blocuri de piatră, care au înlocuit valurile de pământ cu palisade din lemn, precum și a altor structuri construite din piatră (Fig. 5). Practica monumentalizării puterii și autorității s-a manifestat inițial în zona Munților Orăștiei, iar în cel mai spectaculos mod în noul centru de putere de la Grădiștea Muncelului³⁰, unde au fost implicați și arhitecți și meșteri străini veniți de bună voie, aduși forțat ca sclavi sau prizonieri, sau primiți ca dar diplomatic din zona pontică sau bazinul est-mediteranean.

Figura 5. Ziduri construite din blocuri de piatră în tehnica elenistică: a - Capul Sounion (foto M. Egri); b – Blidaru (foto Z. Czajilik); c - Sarmizegetusa Regia; d - Costești; e - Căpâlna (c-e foto A. Rustoiu). / Walls built of dressed stone in the Hellenistic technique: a - Cape Sounion (photo M. Egri); b – Blidaru (photo Z. Czajilik); c - Sarmizegetusa Regia; d - Costești; e - Căpâlna (c-e photos A. Rustoiu).

³⁰ Glodariu 1983, 28-29; Florea 2011, 107-159; Rustoiu, Ferencz 2018, 124-126.

Aceste construcții au necesitat resurse considerabile (materiale, forță de muncă, specialiști) de origine locală sau străină, iar capacitatea de a le obține și calitatea acestora sunt un indicator al nivelului de putere și autoritate al liderilor respectivi. În acest sens, accesul la meșteri străini și la tehnici și materiale aduse de departe sunt nu doar un indicator al existenței conexiunilor la distanță, dar și al rețelelor locale, regionale sau trans-regionale de redistribuire a bunurilor și serviciilor dezirabile, în care erau angrenați diverși lideri și comunitățile lor. Este foarte clar că liderii de la Grădiștea Muncelului și din zona înconjurătoare aveau acces la astfel de bunuri și servicii, fiind capabili și să răsplătească sau să cumpere loialitatea altora, care nu aveau acces la astfel de resurse. În același timp, liderii unor comunități mai puțin sau deloc conectate la rețelele regionale sau trans-regionale de redistribuire a bunurilor și serviciilor dezirabile, dar care au adoptat același sistem de exprimare vizuală a statutului și autorității doar pentru că în acest fel își puteau afirma apartenența la un grup social privilegiat, au trebuit să se adapteze.

De exemplu, la Divici-„Grad” (Fig. 6), Cetățeni sau Piatra Neamț-„Bâtca Doamnei”, zidurile cetăților au fost construite din piatră sumar fasonată³¹, probabil de meșteri locali care fie nu erau familiarizați cu tehnica elenistică a zidurilor din blocuri de piatră, fie nu aveau acces la materiale de construcție de calitate. Acești meșteri au lucrat pentru lideri locali care erau puțin sau indirect conectați la rețelele social-politice și economice ale centrului de putere din Munții Orăștiei, dar care au vrut să adopte aceleași practici de exprimare vizuală a statutului social prin monumentalizarea puterii, nu doar pentru a se impune și a-și manifesta autoritatea în cadrul propriilor comunități, cât și pentru a se integra din punct de vedere simbolic și ideologic în rețelele regionale de interacțiune socială la nivelul elitelor, guvernate de emulația competitivă, preluarea valorilor sociale delimitative și adoptarea unui limbaj vizual comun (așa-numita „*peer-polity*”³²).

Utilizarea continuă a cetăților ca simboluri de statut și putere, ca și monumentalizarea arhitecturii lor folosind tehnici diverse, sau persistența unor tipuri particulare de arme și stiluri de ornamentare corporală asociate cu grupurile sociale dominante, sugerează că interacțiunile sociale competitive de tip „*peer-polity*” au definit o bună parte a relațiilor dintre liderii comunităților din Transilvania și unele zone limitrofe până la cucerirea romană, chiar dacă modelele urmate par să fi venit în multe cazuri dinspre centrul de putere din Munții Orăștiei. Unii dintre acești lideri par să fi fost capabili să-și impună o autoritate extinsă asupra celorlalți, un exemplu fiind Burebista, dar este dificil de spus ce fel de mijloace au fost folosite, pe lângă presupusa forță a armelor. Având în vedere soarta „regatului” după dispariția sa, este destul de clar că abilitățile militare și charisma personală au jucat un rol important în dinamica jocurilor de putere locale³³.

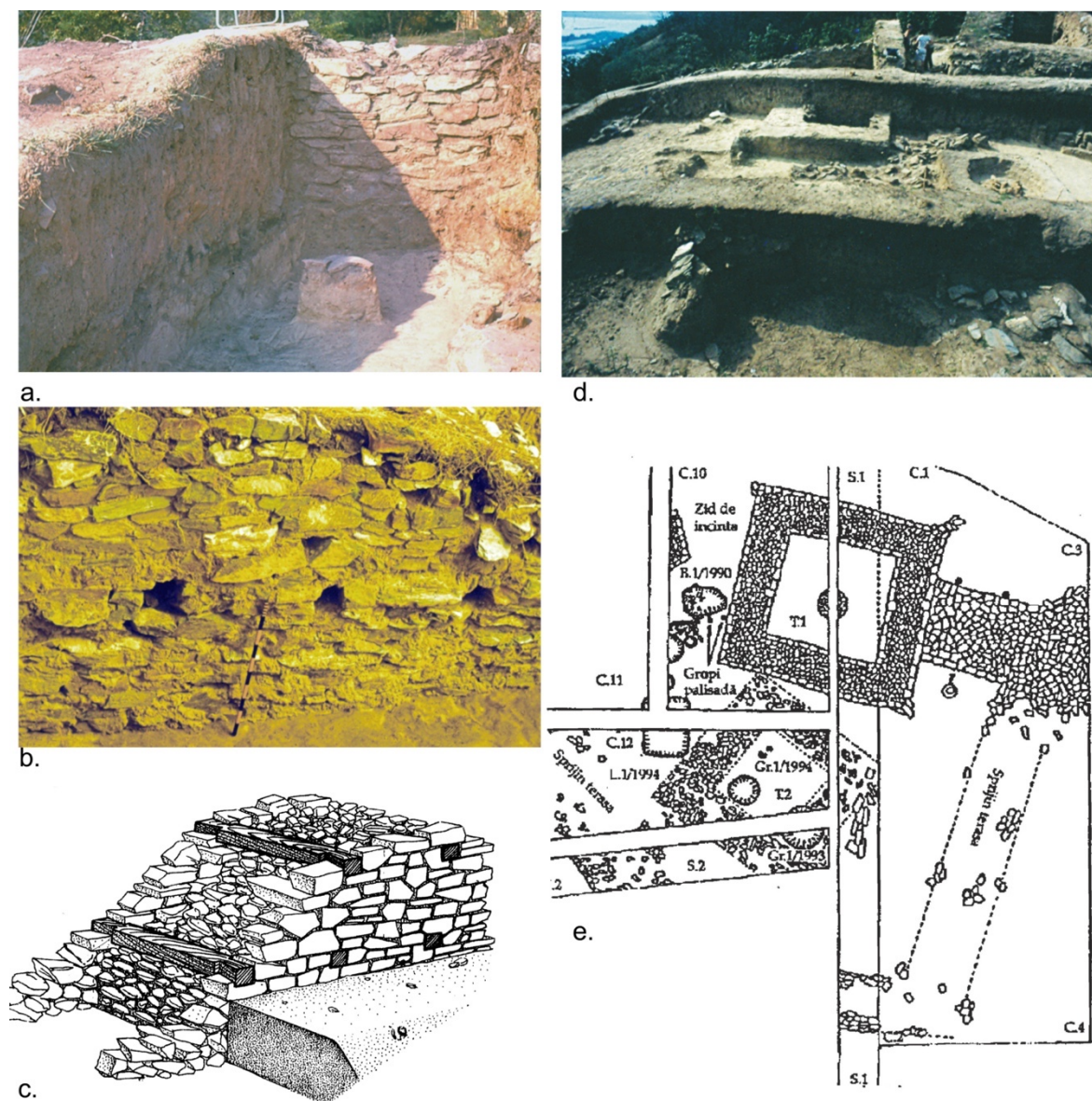
Toate aceste observații indică faptul că la nivelul elitelor conducătoare ar fi putut exista o anumită ierarhie, dar tendințele centrifuge atestate de sursele scrise și mai ales de datele arheologice, determinate de factori interni sau externi, i-au conferit un caracter relativ fluid. În acest context, Burebista poate fi văzut ca un lider militar extrem de capabil, care a reușit să mobilizeze un număr semnificativ de alți lideri locali în acțiunile sale de extindere teritorială și a accesului la resurse, ceea ce a contribuit și la creșterea autorității și prestigiului său. Aparent,

³¹ Chițescu 1976, 156-158, Fig. 2; Gostar 1969, 19-22; vezi și Rustoiu, Ferencz 2018, 130.

³² Pentru caracteristicile interacțiunilor sociale competitive de tip „*peer-polity*”, vezi Renfrew 1986, 8-10.

³³ Egri 2019a, 126-127.

rapida dezintegrare a stăpânirii sale într-o serie de entități politice mai mici sugerează că doar abilitățile sale militare i-au ținut împreună pe ceilalți lideri care l-au urmat.

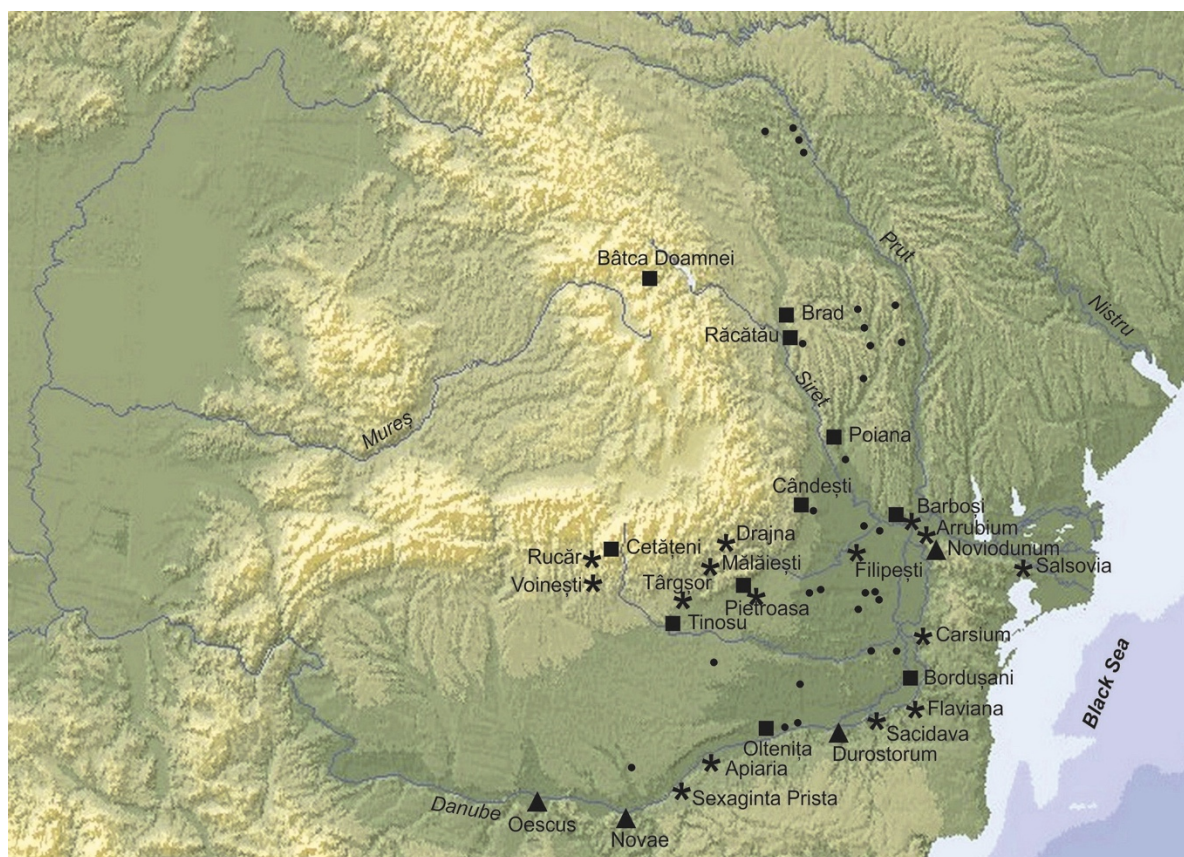
Figura 6. Ziduri construite din piatră sumară fasonată de la Divici-„Grad” (după Rustoiu, Ferencz 2018). / *Dry stone towers at Divici-„Grad” and their construction technique (after Rustoiu, Ferencz 2018).*

În cazul centrelor de putere din afara arcului carpatic, această dezintegrare a fost relativ rapid urmată de abandonarea multor elemente definitorii ale constructelor identitare asociate cu elitele războinice din Transilvania, precum și de transformarea graduală a organizării interne a așezărilor și a practicilor sociale asociate începând cu sfârșitul secolului I a. Chr³⁴. De exemplu, la est și sud-est de Carpați, datele arheologice indică abandonarea cetăților de pe înălțimi, concomitent cu dezvoltarea unor așezări civile cu multiple activități economice și

³⁴ Florea 2006, 8; 2011, 75-87; Egri 2018a, 116-117; Egri 2014c.

integrarea acestora într-o serie de rețele de schimb regionale orientate în special spre Balcani, zona pontică și bazinul est-mediteranean.

Un alt fenomen este reapariția înmormântărilor în aceleași zone în secolul I p. Chr., deși nu toate pot fi puse pe seama populațiilor locale. De exemplu, unele rituri și ritualuri funerare asociate mormintelor tumulare din vecinătatea așezărilor de pe valea Siretului³⁵ indică destul de clar prezența sau cel puțin influența directă a sarmaților. Alte morminte plane de inhumație atribuite sarmaților și datate la sfârșitul secolului I – începutul secolului II p. Chr. sunt atestate la est și sud-est de Carpați (Fig. 7)³⁶, în timp ce la Brad este atestat cel puțin un mormânt al unui individ provenit foarte probabil dintr-una dintre provinciile romane învecinate³⁷.

Figura 7. Distribuția mormintelor sarmatice datate la sfârșitul secolului I – începutul secolului II p. Chr. (după Oța, Sîrbu 2019). / *Distribution of the Sarmatian graves dated to the end of the 1st century – beginning of the 2nd century AD (after Oța, Sîrbu 2019).*

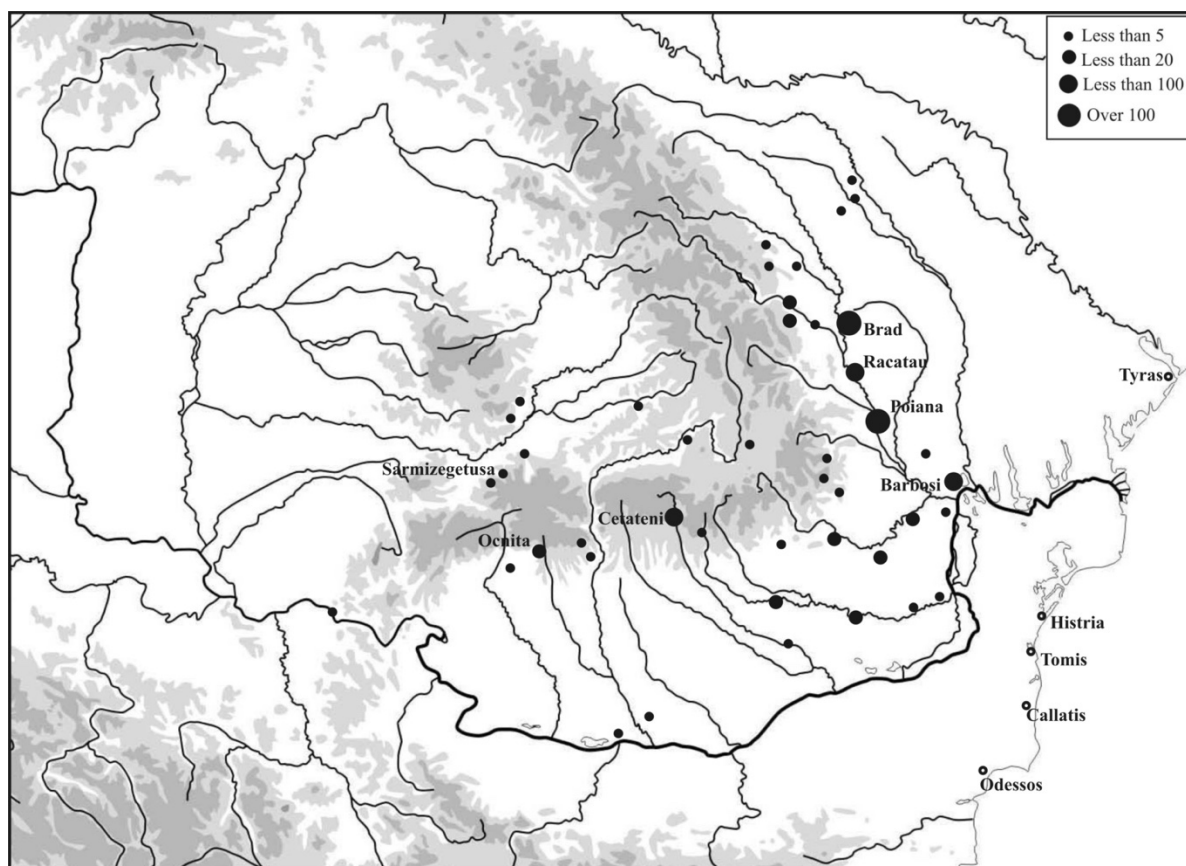
De altfel, pe parcursul secolului I p. Chr. și mai ales în a doua sa jumătate, romanii au întreprins mai multe acțiuni de aducere sub control a populațiilor de la nord de Dunăre (daci/geți, sarmați, roxolani, bastarni), inclusiv mutări de populații, luări de ostatici și acordare de stipendii, pentru a câștiga loialitatea unor lideri locali capabili să controleze această nouă „zonă de contact” din câmpia Munteniei, acestea fiind combinate și cu acțiuni punitive ale trupelor care protejau

³⁵ O analiză recentă (Sîrbu, Matei 2020) indică prezența a mai mult de 40 de tumuli în această regiune, dar doar 12 dintre ei au fost investigați.

³⁶ Oța, Sîrbu 2019, 151, Fig. 1.

³⁷ Ursachi 1995, 258-265, Pl. 338, 357; Egri 2014c, 182, Fig. 14-4.

limes-ul Dunării inferioare³⁸. Cel puțin o parte dintre comunitățile de pe valea Siretului, curbura Carpaților și estul Munteniei au fost de asemenea angrenate, într-un fel sau în altul, în aceste noi rețele regionale de interacțiune apărute ca urmare a intervențiilor romane. O dovadă este prezența destul de semnificativă a artizanilor și negustorilor străini în aceste așezări, dar și numărul crescut de artefacte provenite în special din bazinul est-mediteraneean sau zona pontică (Fig. 8), care au fost integrate în practicile culinare, conviviale, funerare sau rituale locale, uneori ducând la apariția unor forme hibride produse de meșterii locali sau străini³⁹.

Figura 8. Distribuția amforelor de import în secolul I și până la începutul secolului II p. Chr. (după Egri 2014b). / *Distribution map of the imported amphorae dated from the 1st century to the beginning of the 2nd century AD (after Egri 2014b).*

În acest context social-politic particular, afirmarea lui Decebal ca lider autoritar în Transilvania poate fi interpretată și din perspectiva întăririi prezenței militare romane de-a lungul Dunării inferioare, combinată cu extinderea autorității și dincolo de fluviu începând cu domnia lui Vespasian. Aceste evenimente, dar mai ales apariția unei „zone de contact” active, care a funcționat foarte probabil și ca o „periferie disputată” mai ales spre sfârșitul secolului I p. Chr., se pare că au afectat semnificativ influența pe care centrul de putere din sudul Transilvaniei o avea (dacă o mai avea) la sud și est de Carpați. Controlul hegemonic roman la nord de Dunărea inferioară trebuie să fi creat o stare de tensiune în zonele învecinate, inclusiv în Transilvania, iar, în general, astfel de situații au condus la apariția unor fenomene particulare precum resurgența sau chiar inventarea unor tradiții, ascendența valorilor marțiale,

³⁸ Pippidi 1967, 287-328; Bârcă 2014, 173-175, 180-181, cu bibliografia anterioară.

³⁹ Egri 2014c; Egri 2019a, 129-134.

concentrarea puterii în mâna unor lideri militari, apariția conflictelor interne, toate ca mijloace de adaptare social-politică la noua situație⁴⁰.

Datele arheologice și sursele literare indică faptul că Decebal a controlat, mai mult sau mai puțin direct, un teritoriu mult mai redus în comparație cu Burebista, bazându-se parțial și pe o serie de alianțe regionale despre care însă știm foarte puțin. De exemplu, nu este foarte clar care au fost relațiile dintre liderii comunităților din zona Porților de Fier și cei din Munții Orăștiei, chiar dacă aparent modelul de organizare socială și exprimare identitară având ca punct de referință cetățile pe înălțimi pare să persiste în această zonă până la distrugerea lor de către romani, probabil sub Domitian⁴¹. Este însă clar că scopul principal al romanilor a fost să controleze și malul stâng pentru a securiza traficul pe Dunăre, dar și vadurile de trecere care ar fi putut facilita raidurile în *Moesia*. De aceea, acțiunile militare punitive au fost și în acest caz combinate cu atragerea unor clienți imperiali dintre liderii locali, mai ales dintre cei care și-au dovedit deja abilitățile militare. În acest fel poate fi interpretat și acel așa-numit „tratat de pace” din anul 89 p. Chr., încheiat de Domitian cu Decebal, prin care cel din urmă, în calitate de *amicus et socius populi Romani*, primea stipendii și meșteri în schimbul asigurării unei zone-tampon în fața *limes*-ului, o situație care a persistat foarte probabil până la Traian, când această soluție strategică nu a mai fost viabilă. De altfel, așa cum subliniau Ferguson și Whitehead⁴², o posibilă reacție a liderilor locali aflați sub presiunea unui stat în expansiune, așa cum a fost Imperiul Roman, a fost nu doar rezistența armată, ci și înrolarea ca aliați a acestora, ca o formă de adaptare la o situație dificilă din punct de vedere politic, dar și personal. Decebal nu a fost singurul care a acționat în acest mod, situații similare fiind observate și în alte „zone de contact” apărute în bazinul carpatic între secolele I a. Chr. - I p. Chr.⁴³.

Concluzii

Pe baza observațiilor anterioare, se poate concluziona că o examinare detaliată a rețelelor regionale și trans-regionale de interacțiune socială, culturală și economică în care au fost angrenate diferite comunități din Transilvania și liderii acestora la sfârșitul epocii fierului, precum și a transformărilor pe care aceste rețele le-au suferit de-a lungul timpului datorită unor factori interni sau externi, poate să ofere o serie de informații relevante privind dinamica socială a acestor comunități sau a unor grupuri din cadrul acestora.

Un exemplu relevant este oferit de rețelele locale și regionale de interacțiune în care au fost angrenate elitele comunităților respective, bazate pe emulația competitivă, preluarea și menținerea valorilor sociale delimitative și adoptarea unui limbaj vizual comun de exprimare a statutului și autorității. Expresiile materiale, arheologice ale acestor rețele de interacțiune socială includ structurarea ierarhică a peisajului, monumentalizarea autorității și manipularea restrictivă a practicilor funerare, rituale și conviviale. Unele dintre transformările observabile în organizarea habitatului și a peisajului în cazul anumitor teritorii sau comunități, în special în afara arcului carpatic la finalul secolului I a. Chr. și pe parcursul secolului I p. Chr., pot fi puse

⁴⁰ Pentru modurile diferite în care populațiile din „zonele de contact” și vecinii lor au ales să reacționeze în fața unor entități politice în expansiune rapidă, vezi Ferguson, Whitehead 1992; Egri 2018b.

⁴¹ Gumă *et alii* 1997, 379, Fig. 8; Rustoiu 2005, 66-67, 70-71; Egri 2014c; Rustoiu, Ferencz 2018, 128-131; Drăgan 2020, 158-189.

⁴² Ferguson, Whitehead 1992. De altfel, reacții similare au fost observate și în alte „zone de contact” apărute în bazinul carpatic între secolele I a. Chr.

⁴³ Egri 2019a.

pe seama destrămării acestor sisteme de interacțiune socială de la nivelul elitelor și reorientarea celor implicați spre alte modele de organizare social-politică. Unele dintre cauzele acestor schimbări au fost foarte probabil interne, iar altele au fost legate de dispariția vechilor rețele sociale și economice regionale și trans-regionale și apariția altora noi, datorită expansiunii romane în Balcani și la sud de Dunărea inferioară.

O altă concluzie importantă privește impactul semnificativ pe care l-au avut acțiunile militare, diplomatice și administrative ale reprezentanților puterii romane în *Moesia* și, în special în zona frontierei, asupra mijloacelor de afirmare și exercitare a statutului social și autorității politice a liderilor din Transilvania, în special în a doua jumătate a secolului I p. Chr. Apariția unei „zone de contact” foarte active la nord de Dunărea inferioară, ca urmare a unor intervenții și inițiative romane de atragere a unor lideri locali în sfera de influență a imperiului, a provocat foarte probabil o stare de tensiune în teritoriile învecinate, inclusiv în Transilvania, ceea ce poate să explice nu doar ascensiunea lui Decebal ca lider militar, dar și o bună parte dintre acțiunile sale ulterioare. Această situație foarte volatilă a fost practic rezolvată doar la începutul secolului al II-lea p. Chr., prin transformarea spațiului intracarpatic într-o provincie a imperiului.

Bibliografie

Cassius Dio. *Roman history*, traducere E. Cary, H.B. Foster. London: W. Heinemann, 1914-1927.

Frontinus. *Stratagems. Aqueducts of Rome*, traducere C.E. Bennett, M. B. McElwain. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1925.

Justin. *Epitome of the Philippic history of Pompeius Trogus*, traducere J.C. Yardley. Atlanta: Scholars Press, 1994.

Strabo. *Geographika*, traducere H.L. Jones. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1923.

Babeș 1993. Babeș M., *Die Poienești-Lukaševka-Kultur. Ein Beitrag zur Kulturgeschichte im Raum östlich der Karpaten in den letzten Jahrhunderten vor Christi Geburt*, Bonn: Saarbrücker Beiträge zur Altertumskunde 30, 1993.

Babeș, Glodariu. 2001. Babeș M., Glodariu I., *Civilizația geto-dacă din a doua jumătate a secolului al II-lea a. Chr. până la începutul secolului al II-lea p. Chr.* În: Petrescu-Dîmbovița M., Vulpe Al. (eds.), *Istoria românilor. Vol. I, Moștenirea timpurilor îndepărtate*, București: Ed. Enciclopedică, 2001, p. 725-796.

Bârcă 2006. Bârcă V., *Istorie și civilizație. Sarmatii în spațiul est-carpatic (sec. I a. Chr. – începutul sec. II p. Chr.)*, Cluj-Napoca: Ed. Mega, 2006.

Bârcă 2014. Bârcă V., *Olbia, Tyras, the Roman Empire and the Sarmatians in the second half of*

the 1st – early 2nd century AD. În: Croitoru C., Sîrbu, V. (eds.), *Ancient linear fortifications on the Lower Danube. Proceedings of the National Colloquium “Ancient Linear Fortifications on the Left Bank of the Lower Danube” (Brăila, 14-16 June 2013)*, Cluj-Napoca: Ed. Mega, 2014, p. 167-189.

Bintliff 1997. Bintliff J., *Regional survey, demography and the rise of complex societies in the ancient Aegean. Core periphery, Neo-Marxism, and other interpretive models*, *Journal of Field Archaeology*, 24 (1), 1997, p. 1–38.

Bowman 1996. Bowman A. K., *Provincial administration and taxation.* În: Bowman A. K., Champlin E., Lintott. A. (eds.), *The Cambridge Ancient History. Volume X – The Augustan Empire 43 BC – AD 69*, Cambridge: Cambridge University Press, 1996, p. 344-370.

- Braund 1984.** Braund D., *Rome and the friendly king. The character of the client kingship*, London: St Martin's Press, 1984.
- Champion 1995.** Champion T.C., Introduction. În: Champion T.C. (ed.), *Centre and periphery. Comparative studies in archaeology*, London: Routledge, 1995, p. 1-20.
- Chițescu 1976.** Chițescu L., Cercetări arheologice la Cetățeni, jud. Argeș, *Cercetări Arheologice*, 2, 1976, p. 155–186.
- Cline 2000.** Cline E.H., Contested peripheries in World Systems theory: Megiddo and the Jezreel valley as a test case, *Journal of World-Systems Research*, 6 (1), 2000, p. 7-16.
- Crișan 1977.** Crișan I.H., *Burebista și epoca sa*, București: Ed. Științifică și Enciclopedică, 1977.
- Daicoviciu 1972.** Daicoviciu H., *Dacia de la Burebista la cucerirea romană*, Cluj-Napoca: Ed. Dacia, 1972.
- Dana 2008.** Dana D., *Zalmoxis de la Herodot la Mircea Eliade. Istoria despre un zeu al pretextului*, Iași: Polirom, 2008.
- Dana, Matei-Popescu 2006.** Dana D., Matei-Popescu F., Le recrutement des daces dans l'armée romaine sous l'empereur Trajan: une esquisse préliminaire, *Dacia S.N.*, 50, 2006, p. 195-206.
- Dietler 1998.** Dietler M., Consumption, agency, and cultural entanglement: theoretical implications of a Mediterranean colonial encounter. În: Cusick J.G. (ed.), *Studies in culture contact: interaction, culture change, and archaeology*, Carbondale IL: Southern Illinois University, 1998, p. 288-315.
- Drăgan 2020.** Drăgan A., *Living on the river. A study of the interactions in the Lower Danube Gorge during the Late Iron Age and early Roman times*, Cluj-Napoca: Ed. Mega, 2020.
- Dzino 2010.** Dzino D., *Illyricum in Roman politics, 229 BC – AD 68*, Cambridge: Cambridge University Press, 2010.
- Dzino, Domić Kunić 2018.** Dzino D., Domić Kunić A., A view from the frontier zone: Roman conquest of Illyricum. În: Milićević Bradač M., Demicheli D. (ed.), *The century of the brave. Roman conquest and indigenous resistance in Illyricum during the time of Augustus and his heirs*, Zagreb: FF Press, 2018, p. 77-87.
- Eck 2003.** Eck W., *The Age of Augustus*, Oxford: Wiley-Blackwell, 2003.
- Egri 2014a.** Egri M., Desirable goods in the Late Iron Age – the craftsman's perspective. În: Berecki S. (ed.), *Iron Age crafts and craftsmen in the Carpathian Basin*, Cluj-Napoca: Ed. Mega, 2014, p. 233-248.
- Egri 2014b.** Egri M., Mediterranean wine and Dacian conviviality. Ancient and modern myths and archaeological evidence. În: Popa C.N., Stoddart S. (eds.), *Fingerprinting the Iron Age. Approaches to identity in the European Iron Age. Integrating South-Eastern Europe into the debate*, Oxford: Oxbow Books, 2014, p. 48-62.
- Egri 2014c.** Egri M., Enemy at the gates? The interactions between Dacians and Romans in the 1st century AD. În: Janković M.A., Mihajlović V.D., Babić S. (eds.), *The Edges of the Roman World*, Newcastle: Cambridge Scholars Publishing, 2014, p. 172-193.
- Egri 2017.** Egri M., Connectivity and social change. Roman goods outside the Empire (100 BCE – 400 CE). În: Hodos T. (ed.), *The Routledge Handbook of Archaeology and Globalization*, Oxford: Routledge, 2017, p. 537-552.
- Egri 2018a.** Egri M., Contact zones and negotiated peripherality – meanings and functions in the eastern Carpathian Basin during the Late Iron Age. În: Berecki S., Rustoiu A., Egri M. (eds.), *Iron Age Connectivity in the Carpathian Basin. Proceedings of the International Colloquium from Târgu Mureș, 13–15 October 2017*, Cluj-Napoca: Ed. Mega, 2018, p. 99-118.
- Egri 2018b.** Egri M., Violent edge of the Roman Empire and the emergence of men in arms. The case of southern Pannonia. În: Nemeth E. (ed.), *Die Gewalt in der Vorgeschichte und im Altertum / The Violence in the Prehistory and Antiquity*, Kaiserslautern – Mehlingen: Parthenon Verlag, 2018, p. 93-116.

- Egri 2019a.** Egri M., *Connectivity and social dynamics in the Carpathian Basin (1st century BC – 1st century AD). An archaeological investigation*, Cluj-Napoca: Ed. Mega, 2019.
- Egri 2019b.** Egri M., The idealized Rome in the Romanian historical imaginary before 1918, *Studia Universitatis Babeş-Bolyai. Historia*, 64 (2), 2019, p. 22-33.
- Egri, Rustoiu 2022.** Egri M., Rustoiu A., Late Iron Age silver hoards from Dacia. În: Bertrand I., Durham E., Hall J., Keily J., Knight M.J. (eds.), *Hoarding and deposition in Europe from later prehistory to the medieval period – finds in context*, Chauvigny: Editions Mergoïl, 2022, p. 107-122.
- Erskine 1991.** Erskine A., Hellenistic monarchy and Roman political invective, *The Classical Quarterly n.s.*, 41 (1), 1991, p. 106-120.
- Ferguson, Whitehead 1992.** Ferguson B. R., Whitehead N. L., The violent edge of Empire. În: Ferguson B. R., Whitehead N.L. (eds.), *War in the tribal zone. Expanding states and indigenous warfare*, Santa Fe: School of American Research Press, 1992, p. 1-30.
- Florea 2006.** Florea G.A., The 'public image' of the Dacian aristocracy, *Studia Universitatis Babeş-Bolyai. Historia*, 51 (1), 2006, p.1-11.
- Florea 2011.** Florea G.A., *Dava et oppidum. Débuts de la genèse urbaine en Europe au deuxième âge du Fer*, Cluj-Napoca: Centrul de Studii Transilvane, 2011.
- Galestin 2010.** Galestin M.C., Roman artefacts beyond the northern frontier: interpreting the evidence from the Netherlands, *European Journal of Archaeology*, 13 (1), 2010, p. 64-88.
- Glodariu 1983.** Glodariu I., *Arhitectura dacilor – civilă și militară*, Cluj-Napoca: Ed. Dacia, 1983.
- Gosden 1985.** Gosden C., Gifts and kin in Early Iron Age Europe, *Man n.s.*, 20 (3), 1985, p. 475-493.
- Gosden 2004.** Gosden C., *Archaeology and Colonialism. Cultural Contacts from 5000 BC to the Present*, Cambridge: Cambridge University Press, 2004.
- Gostar 1969.** Gostar N., *Cetăți dacice din Moldova*, București: Ed. Meridiane, 1969.
- Gostar, Lica 1984.** Gostar N., Lica V., *Societatea geto-dacică de la Burebista la Decebal*, Iași: Junimea, 1984.
- Gumă et alii 1997.** Gumă M., Rustoiu A., Săcărin C., Șantierul arheologic Divici. Cercetările din anii 1995-1996. Raport preliminar, *Cercetări arheologice în aria nord-tracă*, 2, 1997, p. 373-397.
- Hall et alii 2011.** Hall T.D., Kardulias P.N., Chase-Dunn C., World-Systems analysis and archaeology: continuing the dialogue, *Journal of Archaeological Research*, 19, 2011, p. 233-279.
- Hayden 1998.** Hayden B., Practical and prestige technologies: the evolution of material systems, *Journal of Archaeological Method and Theory*, 5 (1), 1998, p. 1-55.
- Hingley 2005.** Hingley R., *Globalizing Roman Culture: Unity, Diversity and Empire*, London: Routledge, 2005.
- Hingley, Hartis 2011.** Hingley R., Hartis R., Contextualizing Hadrian's Wall: the Wall as 'debatable lands'. În: Kaizer T., Hekster O. (eds.) *Frontiers in the Roman world. Proceedings of the Ninth Workshop of the International Network Impact of Empire (Durham, 16-19 April 2009)*, Leiden: Brill, 2011, p. 79-96.
- IGB.** Mihailov G., *Inscriptiones Graecae in Bulgaria repertae*, Sofia, 1958-1997.
- Kardulias 2007.** Kardulias P.N., Negotiation and incorporation on the margins of World-Systems: examples from Cyprus, and North America, *Journal of World-Systems Research*, 13 (1), 2007, p. 55-82.
- Lica 2000.** Lica V., *The coming of Rome in the Dacian world*, Konstanz: Universitätsverlag, 2000.
- Lockyear 2004.** Lockyear K., The Late Iron Age background to Roman Dacia. În: Hanson W.S., Haynes I.P. (eds.), *Roman Dacia. The Making of*

- a *Provincial Society. Journal of Roman Archaeology*, Supp. Ser. 56. Portsmouth (RI), 2004, p. 33-74.
- Mattingly 2011.** Mattingly D.J., *Imperialism, power, and identity. Experiencing the Roman Empire*, Princeton – Oxford: Princeton University Press, 2011.
- Nemeti 2014.** Nemeti S., *Finding Arcobadara. Essays on the geography and administration of Roman Dacia*, Cluj-Napoca: Ed. Mega, 2014.
- Oltean 2007.** Oltean I.A., *Dacia. Landscape, Colonisation, Romanisation*, London: Routledge, 2007.
- Oța, Sîrbu 2019.** Oța L., Sîrbu V., Only by chance? Sarmatians, Romans, Dacians in Wallachia and Moldavia. În: Sîrbu V., Schuster C., Hortopan D. (eds.), *Border Guards of the Passes, from the Fortresses and the Graves. The Bronze and Iron Ages. Proceedings of the 17th International Colloquium of Funerary Archaeology. Târgu Jiu, Gorj County (Romania), 4th – 7th October 2018*, Târgu Jiu – Brăila: Ed. Istros, 2019, p. 149-174.
- Petre 2009.** Petre Z., *Studiu introductiv, T. Mommsen, Istoria romană*, ediția a II-a, trad. J. B. Nikolaus, Iași: Polirom, 2009, p. 5–25.
- Pippidi 1967.** Pippidi D.M., Tiberius Plautius Aelianus și frontiera Dunării-de-Jos în sec. I e.n. În: Pippidi D.M., *Contribuții la istoria veche a României*, ediția a 2-a, București: Ed. Științifică, 1967, p. 287-328.
- Pitts 2010.** Pitts M., Re-thinking the southern British oppida: networks, kingdoms and material culture, *European Journal of Archaeology*, 13 (1), 2010, p. 32-63.
- Plourde 2009.** Plourde A.M., Prestige goods and the formation of political hierarchy. În: Shennan S. (ed.), *Pattern and process in cultural evolution*, Berkeley: University of California Press, 2009, p. 265-276.
- Popa 2013.** Popa C.N., The trowel as chisel. Shaping modern Romanian identity through the Iron Age. În: Ginn V., Enlander R., Crozier R. (eds.), *Exploring prehistoric identity. Our construct or theirs?* Oxford: Oxbow Books, 2013, p. 164-174.
- Renfrew 1986.** Renfrew C., Introduction: peer-polity interaction and socio-political change. În: Renfrew C., Cherry J.F. (eds.), *Peer-polity interaction and socio-political change*, Cambridge: Cambridge University Press, 1986, p. 1-18.
- Rowlands 1987.** Rowlands M.J., Centre and periphery: a review of a concept. În: Rowlands M.J., Larsen M., Kristiansen K. (eds.), *Centre and Periphery in the Ancient World*, Cambridge: Cambridge University Press, 1987, p. 1-11.
- Rustoiu 1994.** Rustoiu, A., O podoabă de coral, sticlă și bronz din așezarea dacică de la Sighișoara-Wietenberg, *Ephemeris Napocensis*, 4, 1994, p. 23-31.
- Rustoiu A. 2002.** *Războinici și artizani de prestigiu în Dacia preromană*, Cluj-Napoca: Nereamia Napocae.
- Rustoiu 2005.** Rustoiu A., Die dakischen befestigten Siedlungen im Gebiet der Eisernen Tore der Donau (2. Jh.v.Chr. – 1. Jh.n.Chr.). În: Nemeth E., Rustoiu A., Pop H., *Limes Dacicus Occidentalis*, Cluj-Napoca: Ed. Mega, 2005, p. 60-77.
- Rustoiu 2015.** Rustoiu A., Civilian and funerary space in the Dacian fortified settlement at Cugir. În: Forțiu S., Stavilă A. (eds.), *Interdisciplinarity in Archaeology and History. In Memoriam Florin Medeleț (1943-2005)*. Arheovest III, Szeged: JATEPress Kiadó, 2015, p. 349–367.
- Rustoiu, Berecki 2018.** Rustoiu A., Berecki S., Symbols of status and power in the everyday life of Late Iron Age Transylvania. Shaping the landscape. În: Ferencz I.V., Tutilă O., Rîșcuța N.C. (eds.), *Representations, signs and symbols. Proceedings of the symposium on life and daily life*, Cluj-Napoca: Ed. Mega, 2018, p. 65-78.
- Rustoiu, Ferencz 2018.** Rustoiu A., Ferencz I.V., Burebista at the Banat's Danube. Archaeological and historical data regarding the evolution of settlements in the Iron Gates region in the 1st century BC, *Banatica*, 28, 2018, p. 123-149.

- Rustoiu, Gheorghiu 2010.** Rustoiu A., Gheorghiu G., 'General' and 'particular' in the dressing fashion and metalwork of pre-Roman Dacia (An iron variant of the Jezerine-type brooches from Piatra Craivii - Alba County). În: Căndea I. (ed.), *The Thracians and Their Neighbours in Antiquity. Studia in Honorem Valerii Sîrbu*, Brăila: Ed. Istros, 2010, p. 447-457.
- Sîrbu, Matei 2020.** Sîrbu V., Matei S., Dacian residential centres (davae) and tumuli graves east of the Carpathians (1st c. BC – 1st c. AD), *Mousaios*, 23, 2020, p. 369-406.
- Stein 1996.** Stein G.J., Producers, patrons and prestige: craft specialists and emergent elites in Mesopotamia from 5500–3100 BC. În: Gordon Childe V., Vailes B. (eds.), *Craft specialization and social evolution: in memory of V. Gordon Childe*, Philadelphia: University of Pennsylvania, 1996, p. 25-38.
- Stein 1998.** Stein G.J., World system theory and alternative modes of interaction in the archaeology of culture contact. În: Cusick J.G. (ed.), *Studies in culture contact: interaction, culture change, and archaeology*, Carbondale: Southern Illinois University, 1998, p. 220-255.
- Stein 2002.** Stein G.J., From passive periphery to active agents: emerging perspectives in the archaeology of interregional interaction. Archaeology Division Distinguished Lecture AAA Annual Meeting, Philadelphia, December 5, 1998, *American Anthropologist*, 104 (3), 2002, p. 903-916.
- Strobel 1989.** Strobel K., *Die Donaukriege Domitians*, Bonn: Habelt, 1989.
- Ursachi 1995.** Ursachi V., *Zargidava. Cetatea dacică de la Brad*, Bibliotheca Thracologica 10. București, 1995.
- Vulpe 1976.** Vulpe R., *Studia Thracologica*, București: Ed. Academiei RSR, 1976.
- Wallerstein 1974.** Wallerstein I., *The modern World System I: Capitalist Agriculture and the Origins of the European World-Economy in the Sixteenth Century*, New York: University of California Press, 1974.
- Wells 2005.** Wells P.S., Creating an imperial frontier: archaeology of the formation of Rome's Danube borderland, *Journal of Archaeological Research*, 13 (1), 2005, p. 49-88.
- Whittaker 2009.** Whittaker D., Ethnic discourses on the frontiers of Roman Africa. În: Derks T., Roymans N. (eds.), *Ethnic constructs in Antiquity. The role of power and tradition*, Amsterdam: Amsterdam University Press, 2009, p. 189-205.
- Wilkes 1996.** Wilkes J.J., The Danubian and Balkan provinces. În: Bowman A.K., Champlin E., Lintott A. (eds.), *The Cambridge Ancient History. Volume X – The Augustan Empire 43 BC – AD 69*, Cambridge: Cambridge University Press, 1996, p. 545-585.
- Woolf 1993.** Woolf G., Rethinking the oppida, *Oxford Journal of Archaeology*, 12 (2), 1993, p. 223-234.
- Woolf 1997.** Woolf G., Beyond Romans and Natives, *World Archaeology*, 28 (3), 1997, p. 339-350.
- Woolf 2009.** Woolf G., Cruptorix and his kind. Talking ethnicity on the middle ground. În: Derks T., Roymans N. (eds.), *Ethnic constructs in Antiquity. The role of power and tradition*, Amsterdam: Amsterdam University Press, 2009, p. 207-217.